

מנדלסוניאנה – בימים ההם ובזמן הזה
(פרסום ראשון מכתב יד. נכתב בשנת תשכ"ט/תש"ל –
(1969/70)

ב"קצרות", "דבר" מיום כ' בכסלו מפליא דוד זכאי ("ז' דוד") לתאר את תגובתו של אדם מישראל, שהיה עד ראיה ל"מראה מכתבים של מנדלסון", שהובאו בידי פקיד בכיר בשגרירות הגרמנית, והוא נצר למשפחת מנדלסון, כדי להראותם לדוד בן גוריון. אכן יש במאורע זה משום זימון היסטורי בזעיר אנפין. "נתרעד לבי" – כותב זכאי – "כי נזכרתי בתשובתו של משה מנדלסון על שאלתו של אדם 'רם המעמד' (לא ידוע מיהוא האיש) להקמת מדינה יהודית בארץ ישראל". (אגב, אדם רב מעמד זה הוא הדני רוכוס פרידריך, הרוזן פון לינר-1708-1783, מושל אולדנבורג והלמנהורסט, והתוכנית שהוגשה על ידו למנדלסון בחורף 1770/1769 צריכה היתה להתבצע בדרכי שלום – פ"ס.) על כך נראה לי להעיר, שלשם הבהרת יתר של תפיסתו ההיסטורית והמדינית בכלל ושל עמדתו השלילית לתוכנית הנ"ל בפרט, יש להביא לכלל דיון את תוכן מכתבו האחר של מנדלסון, אשר נכתב בערוב יומו אל התיאולוג יוהן דוד מיכאליס מגטינגן, שענינו שפור מצבם האזרחי של היהודים בעקבות ספרו של דוהם. במכתב זה מדגיש מנדלסון ש"מטבע האדם שאינו אנתוויאסט (הכוונה כאן: בעל הזייה) לאהוב את האדמה אשר עליה הוא נהנה מסובלנות", אולם מאידך, יש לציין שחרף הסתייגות זו, הנובעת מעצם השקפתו הרציונליסטית המפוכחת, מעלה מנדלסון סיכוי הסטורי סביר להתגשמות חלום שיבת ציון, שכן לאחר שהוא שוקל ומונה את כל הקשיים העלולים לעמוד לשטן על דרך ביצועה של התוכנית הנ"ל – ביניהם גם החשש של חוסר אמצעים הדרושים לכך "שהרי אושרה של אומתי הוא יותר באשראי מאשר ברכוש ממש" – הוא חותם את מכתבו אל ה"אלמוני" בזו הלשון: "בלי להעלות

בחשבון את כל הקשיים הללו, נדמה לי שפרויקט כזה אינו עשוי להתגשם אלא אם כן הממלכות הגדולות של אירופה תסתבכנה במלחמה כללית וכל אחת מהן תצטרך לדאוג לעצמה" – ואכמ"ל.¹ אפעפ"י כן, לגופו של עניין, תגובתו של דוד זכאי בעינה עומדת ובוודאי אף אנחנו נענה אחריו ונאמר, שיש בכך כעין סמל רב משמעות. עד כאן על מנדלסון במישור הציוני-מדיני. אולם לבי אומר לי, שעצם העיון במכתבים ההם, הדנים בהוצאת ספריו של מנדלסון, עשוי להעלות זכר של מעשה מנדלסוני ממש, שרישומו ניכר בתולדות ישראל בדורות האחרונים – הלא הוא מפעל ה"ביאור" – זכר השמור מיסתמא, אצל כל שנכחו במעמד הנ"ל (על מקומו של הביאור "בבית אבא" שמענו מפי בן גוריון עצמו). כדאי איפוא, שנתעכב קצרות (משערני שבעל ה"קצרות" עצמו לא נטפל לכך משום חשש של "עירוב פרשיות") על מהותו של מפעל מנדלסוני זה, שיחסנו אליו אף הוא "מסובך" למדי, ושהדיו נשתמרו עד סמוך לדורנו בספרות ובחיים. "השם ביאור", כותב ברדיצ'בסקי, "יעורר בכל אחד מאתנו זכרונות מימי נעורים והקסם שהיה באותה מילה בימי תקופת ההשכלה – מעקימת שפתיו של אבי ירא השמים בעת הוצאת השם 'ביאור' מפי, נוכחתי כי יש דברים בגו. לבכי נשאני אל 'נתיבות השלום' שקראו לריב - - נפלא הדבר, המבארים עומדים ברובם על אדני המסורה, שפתם המסורתית וסגנונם הרבני מדברים על ד' ועל אמונה בתורתו - - התסיסה הייתה גדולה ורבה" (מורה ואגדה עמ' י"א). יתרה מזו, במרוצת הימים מצאו הדי פרשה זו את ביטויים אפילו בסיפורת היהודית, והיחס הנפשי ל"ביאור" הפך כביכול קו טיפולוגי בתיאור ההווי היהודי של העבר הקרוב. כך, למשל, אנו קוראים בספרו של י' אוקסנפלד *דיגענארטע וועלט*, עמ' 259: "ער לייענט די גויישע ביכלעך, טפו, זאל ער ווערנ!" *און דער צו לייענט ער דעם דעסערס טאנאכ, ראכמאנו יאציליינו - - אזא יונגמאן דארפ מען רוידעפ זיין, פון דער שטאט ארויסטרייבן*" (אנו מביאים כאן את הדברים כלשונם וככתיבם ע"פי הוצאת חרקוב, קייב

¹ "ואין כאן מקום להאריך".

1931). ובתרגום עברי: "הוא קורא בספרי הגויים, טפו עליו, ונוסף לכך, הריהו קורא בתנ"ך של הדסאויי (היינו, הרמ"ד – ר' מנחם דסאויאר, שהיה שם דבר בפולמוס נגד ההשכלה במזרח-אירופה – פ"ס) רחמנא יצילנו – אברך כזה מן הדין שנרדפנו, לגרשו מן העיר". ומשהו על ערכו של הביאור כמקור פרשני למקרא עצמו ועל מקומו של זה בבית הספר.

ח"א זוטא ז"ל כשהיה נפרד מתלמידיו, היה נוהג להפטיר: "ואעיר אתכם על עוד פירוש אחד שאפשר למצוא אותו – הוא הביאור (כן שמו!) של תקופת מנדלסון. עם תקופת ההשכלה (כבר למדתם בדברי ימי עמנו בראשית שנה זו) נגשו חכמי הדור ההוא לבאר את כתבי הקודש לפי הפשטות המתחדשים בזמנם - - - - - ושלושה ארבעה דורות של לומדי תנ"ך אחריהם התחנכו עליו ועיניהם הוארו במקרא, והנני מייעצכם לחפש אצל קרובים וידידי ביתכם ובודאי תמצאו עוד תנ"ך עם באור דפוס ורשה" (במקום אחר הוא שולל את דפוס ברלין משום שהוא מלא שגיאות – פ"ס) – ומאליה מתעוררת השאלה: מה מן הידע המצטבר הזה נמסר לדורנו בזמן הזה? (הפרשה לפרטיה נדונה במונוגרפיה מיוחדת מאת כותב הטורים הללו.) ליתר ביאור, מה מתורתו של זוטא ואחרים על הביאור של מנדלסון להוצאותיו השונות (כעשרים במספר) הועבר לדור המורים שלאחריהם, והנה מה שהורינו לדעת בנדון בעצם הימים הללו: "מנדלסון הוא בעיקר אסטטיקון – הרבה בביאורים ובתוספות בתוך התרגום. היה מתרגם ופרשן כאחד. התפרסם גם בביאורו למקרא. אַפּעפּ"י שהביאור לספר בראשית יצא ב-1780 והתרגום ב-1815 בכל זאת ראם מנדלסון כחטיבה אחת" (ההדגשה שלי – פ"ס). כך מצאנו כתוב שחור על גבי לבן ברצנזיה על ספרו של זאב ויינטראוב בשם "ביאורי התורה לגרמנית", תשכ"ז, ב"החינוך", חוב' א-ב, תשכ"ט, עמ' 221. ואתה עומד ותוהה למקרא דברים קפקאיים-מקבריים אלה: מנדלסון זה שמת ב-1786 – כיצד יכול היה לחבר הלכה למעשה את התרגום ב-1815, תשע-עשרה שנה לאחר מותו?! אמנם, שמועה שמענו על "שיחה שנתקיימה בעולם האמת בין הרמב"ם, מנדלסון, ואיש פלוני" (חיזיון סטירי דמיוני מאת אהרון וולפסון שהתפרסם בהמשכים בכרך ז' של ה"מאסף" תקנ"ד); שיחה שבה דוחה מנדלסון את נמוקי

ההתנגדות הנמרצת של הרבנים לתרגומו, כשהם מושמים בפי ה"פלוני", והוא – מנדלסון – משמיע כנגדם דברי סנגוריה על התרגום הגרמני, יציר כפיו: "ולא מצאתי שיבוש לשון יותר כמו בתרגום האשכנזי, אשר היה לבית ישראל טרם הוצאתי תרגומי לאור", אולם מכאן ועד לעצם עשיית תרגום בארץ החיים – רחוקה הדרך, אפילו בדורנו, דור הפארה-פסיכולוגיה. ואתה עומד ושואל: כלום לא ראה הרצנזנט שלנו מימיו הוצאה כלשהיא של הביאור, לאו דווקא של ברלין או של ורשה? (מי יגלה עפר מעיניך רא"ם ליפשיץ² וגילית לנו את שהשמעת באוזני כותב הטורים הללו בעניין הביאור והוצאותיו!) שאלמלי כן, ודאי שנוכח היה לדעת, שמעיקרו ומלכתחילה הביאור והתרגום כרוכים וצמודים ירדו לעולם (ההוצאה הראשונה (1780-1783) בחינת תרגום וביאור חד הם, ומשום כך לא יפלא איפוא, שמנדלסון, ולא הוא בלבד, "ראם כחטיבה אחת", אלא שמתוך בהילותו היתרה של מבקרנו זה למהר ולגמור את ההלל הגדול על מחבר הספר שהוא נוטה לראותו כפרשנדתא של דורנו ("הספר הוא אחד החשובים שיצאו לאור בזמן האחרון בחקר תולדותיה של הפרשנות המקראית והוא בעצם פרוש מעמיק לסתומות התורה") – מתוך כך לא חלה ולא הרגיש הרצנזנט שלנו, שהוא עצמו נכשל בידי "אומן הסגנון העברי" שכן, לאמיתו של דבר, הקטע התמוה המצוטט לעיל לקוח מתוך הספר המבוקר עצמו (שם, עמ' 221) בשינויי לשון קלים, ובו מדובר על משהו אחר לגמרי, היינו, עניין הוצאות נפרדות של התרגום (בלא הביאור) באותיות גוטיות ולטיניות, שהנסיון הראשון לכך נעשה כבר בשנת 1780 לספר בראשית בלבד; ואילו הוצאת 1815, ברלין-דסאו – הוא תרגום שלם של כל החומש. ולפי דברי המו"לים (פרנקל, מנהל בית ספר חופשי בדסאו, ומייסד כתב העת "שולמית", ובוק, מייסד בית ספר לנערים בני דת ישראל) היה בכך משום ספוק חסרון מרגש להוציא את התרגום המנדלסוני באותיות לטיניות למען ירוץ הקורא בו, גם הקורא

² הרב אליעזר מאיר ליפשיץ, 1879-1946, חוקר הספרות העברית לדורותיה, ובעיקר "הספרות הרבנית".

³Für Bibelfreunde : הלא יהודי במשמע, ככתוב בשער ההוצאה הנ"ל: בין ההוצאות הללו לבין ההוצאה המקורית הכוללת תרגום וביאור כאחד. ולכך הוקדש פרק מיוחד במונוגרפיה על ה"ביאור", שיצאה לאור בירושלים, הביאור לתורה של משה מנדלסון וסיעתו, התהוותו והשפעתו, מאת פרץ סנדלר, עם הקדמה מאת פרופ' ד"ר י' קלאוזנר, הוצ' ראובן מס, תש"א, עמ' 187-186. אלא שמכיוון שאין סדר למשנתו של המחבר, ומכיוון שסגנונו של בעל הספר המבוקר הכשיל אותו, ואף העריכה הלשונית כשלעצמה לקויה במידה מרובה – לא יכול היה זה להבחין בהמשכו של העניין שבאותו עמוד, שבו אמנם מדובר על הוצאות נפרדות של התרגום. ומעניין לעניין באותו עניין: אראה בנחמה אם לא ראיתי כתוב בראש רצנייה אחרת על "מבוא לתורה בכתב ושבע"פ" ב"הד החינוך", כ"א בסיון, תשכ"ו, עמ' 21, כדברים האלה: "בקורת המקרא מיסודה של אסכולת וולהויזן, שרווחה בתקופת ההשכלה, מקימת מאז גישה ספרותית-ביקורתית לספר הספרים. ילדי ישראל חונכו על 'ספורי המקרא', והוראת המקרא התבססה על בקורת המקרא". ואתה שואל, וכי באמת "אין מוקדם ומאוחר בתורה"? כלום יש להוסיף, לשם הבהרת האנכרוניזם המפורש, שמנדלסון חי ב-1786-1729, וולהויזן ב-1818-1948, ובאשר למרכיב האחרון, יש לשאול: כלום הכוונה לספורי המקרא של ביאליק (1904)? אם כן, מן הראוי שנוסיף לשאול: כלום מפעל פדגוגי-חינוכי זה התבסס על ממצאיה של בקורת המקרא דווקא? ונסיים בדברי הרצנזנט הנ"ל: "טוב יעשו מורים שיעיינו - - למען הגדיל תורה שנשתכחה ברבות הימים".

³ בתרגום לעברית: "לאוהבי המקרא מכל הדתות, וגם ליהודים".